

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ

5

КОНИМЕХ — МИРЗОҚУШ

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти
ТОШКЕНТ

SamDCHTI ARM

ФАН СОҲАЛАРИ БЎЙИЧА ИЛМИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШЛАРИ АЪЗОЛАРИ*

Адабиёт. Б. ВАЛИХЎЖАЕВ, Р. ИНОҒОМОВ, Т. МИРЗАЕВ, У. НОРМАТОВ, О. ШАРАФИДДИНОВ, А. ҲАЙИТМЕТОВ, И. ҲАҚҚУЛОВ, Амалий ва тасвирий санъат. Н. АБДУЛЛАЕВ, Б. Ф. ЖАЛОЛОВ, А. А. ҲАКИМОВ, *Астрономия, геология ва космонавтика*. С. П. ИЛЁСОВ, А. А. ЛАТИПОВ, М. М. МАМАДАЗИМОВ, К. Т. МИРТОЖИЕВА, Н. НИШОНБОЕВ, С. Н. НУРИТДИНОВ, И. САТТОРОВ, *Биология*. Ж. АЗИМОВ, О. АШУРМЕТОВ, О. МАВЛОНОВ, Ҳ. ПРАТОВ, Б. О. ТОШМУҲАМЕДОВ, Ж. Ҳ. ҲАМИДОВ, *География, геология ва геофизика*. Қ. Н. АБДУЛЛАБЕКОВ, Ш. А. АЗИМОВ, Ҳ. А. АКБАРОВ, Ғ. М. АКРАМОВ, Б. О. БАХРИДДИНОВ, О. БҮРИЕВ, Ш. С. ЗОКИРОВ, Б. А. ИСАҲОЖИЕВ, Т. МИРЗАЛИЕВ, И. М. МИРХУЖАЕВ, Р. А. НИЁЗОВ, Ф. А. УСМОНОВ, Т. Ш. ШОЁҚУБОВ, А. А. ҚАЮМОВ, П. Н. ФУЛОМОВ, *Дин тарихи*. А. АЗИМОВ, М. ИМОМНАЗАРОВ, А. МАНСУРОВ, А. Қ. МҮМИНОВ, А. А. ҲАСАНОВ, *Жисмоний тарбия ва спорт*. А. ИМОМХУЖАЕВ, Т. С. УСМОНХУЖАЕВ, *Журналистика*. Х. ДҮСТМУҲАММАД, А. МЕЛИБОЕВ, Т. ПИДАЕВ, *Иқтисодийёт*. С. САЛИМОВ, М. ШАРИФХУЖАЕВ, Ш. ШОДМОНОВ, А. ҲУСНОВ, О. ҲИКМАТОВ, *Китоб*. С. Н. АМИНОВ, М. АСҚАРОВ, Қ. АХМЕРОВ, Ф. ЙҮЛДОШЕВ, А. ЙҮЛЧИБЕКОВ, Т. ОТАҚУЗИЕВ, Н. ПАРПИЕВ, С. ҲАМРОЕВ, *Математика*. Т. АЗЛАРОВ, А. АЪЗАМОВ, Ш. А. АЮПОВ, Ш. ЁРМУҲАМЕДОВ, Т. ЖҮРАЕВ, М. САЛОҲИДДИНОВ, А. САЪДУЛЛАЕВ, Б. ШОИМКУЛОВ, Ж. ҲОЖИЕВ, *Меъморлик*. П. Ш. ЗОҲИДОВ, Ҳ. ПҮЛАТОВ, Э. В. РТВЕЛАДЗЕ, *Музыка*. Р. С. АБДУЛЛАЕВ, А. Ф. НАЗАРОВ, Р. Ю. ЮНУСОВ, Т. Б. ҒАФУРБЕКОВ, *Педагогика*. Й. АБДУЛЛАЕВ, Қ. ЙҮЛДОШЕВ, Д. Ш. ШОДИЕВ, К. ҲОШИМОВ, *Тарих*. А. АСҚАРОВ, Ҳ. ДАДАБОВЕВ, Х. ЖУМАНАЗАРОВ, А. ЗИЁЕВ, Ҳ. ЗИЁЕВ, М. ИСҲОҚОВ, А. Р. МУҲАММАДЖОНОВ, Қ. РАЖАБОВ, А. ҲАМИДОВ, Т. ҒИЁСОВ, Х. ФУЛОМОВ, *Театр, кино, цирк, хореография, балет*. Т. БАЯНДИЕВ, Ж. ТЕШАБОВЕВ, Т. ТУРСУНОВ, М. Х. ҚОДИРОВ, *Техника*. Ф. АБДУЛЛАЕВ, Э. ЁҚУБОВ, Р. ЗОҲИДОВ, Т. РАШИДОВ, Р. ТОЖИЕВ, Х. ХУДОЙНАЗАРОВ, Т. ШИРИНКУЛОВ, С. ҚОДИРОВ, Э. ҚОСИМОВ, *Тиббиёт*. С. АРИФОВ, С. БАҲРОМОВ, Ҳ. Б. ЗОКИРОВ, Ш. И. ҚАРИМОВ, Н. М. МАЖИДОВ, Ш. Ш. ШОВАҲОБОВ, Н. Ҳ. ШОМИРЗАЕВ, Э. Й. ҚОСИМОВ, *Тилшунослик*. А. АБДУАЗИЗОВ, А. ДАВЛЕТОВ, Н. МАҲМУДОВ, М. МИРТОЖИЕВ, А. НУРМОҲАММАДОВ, Ш. ШОАБДУРАҲМОНОВ, *Фалсафа*. Ҳ. АБИЛОВ, Ҳ. АЛИҚУЛОВ, А. М. ЖАЛОЛОВ, Қ. Н. НАЗАРОВ, Б. О. ТҮРАЕВ, М. М. ХАЙРУЛЛАЕВ, Ғ. Б. ШОУМАРОВ, М. ҚОДИРОВ, *Физика*. К. МУҚИМОВ, Э. НАЗИРОВ, А. С. НУЪМОНХУЖАЕВ, Ҳ. Ҳ. РАСУЛОВ, Н. Й. ТҮРАЕВ, Қ. Ғ. ФУЛОМОВ, П. Қ. ҲАБИБУЛЛАЕВ, *Халқаро муносабатлар ва сийosatшунослик*. Ш. М. АБДУЛЛАЕВ, Р. З. ЖУМАЕВ, В. С. КИМ, М. Ҳ. РАҲМОНҚУЛОВ, А. Х. САИДОВ, И. Қ. ФОЗИЛХУЖАЕВА, А. М. ҚОСИМОВ, *Қишлоқ ҳўсаллиги*. Б. ЖАЗИМОВ, Ш. АКМАЛҲОНОВ, С. Н. АЛИМУҲАМЕДОВ, Ҳ. БҮРИЕВ, Р. ИКРОМОВ, У. НОСИРОВ, Ш. НУРМАТОВ, А. ЭРМАТОВ, *Ҳўқўқ*. Ғ. А. АБДУМАЖИДОВ, Й. О. ЖҮРАЕВ, А. ИНОЯТОВ, Э. Х. НОРБЎТАЕВ, Ҳ. Р. РАҲМОНҚУЛОВ, А. С. ТУРСУНОВ, А. ТҮЛАГАНОВ, М. М. ФАЙЗИЕВ.

* Бош тахрир Ҳайити аъзолари рўйхатта киритилмади.

«ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ» ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ

Директор — Н. ТҲХЛИЕВ.

Директор ўринбосарлари — Д. А. ШОРАҲМЕДОВ,

М. Н. АМИНОВ.

Масъул котиб — Ф. ҲАСАНОВ.

Илмий-методика ва сўзлик бўлими. М. ИСЛОМБЕКОВА (етакчи илмий муҳаррир), С. МИРЗАБЕКОВА (1-тоифали илмий муҳаррир), Ф. ШАМСИЕВА, З. ФУЛОМОВА (2-тоифали илмий муҳаррирлар).

Биология, тиббиёт ва китоб. Х. ЗОКИРОВ (мудир), С. ИБРОҲИМОВА, О. МАВЛОНОВ (етакчи илмий муҳаррирлар), Р. МАЪРУПОВ (1-тоифали илмий муҳаррир).

География ва геология. А. АБДУРАҲИМОВ (мудир), А. МЕЛИКУЛОВ (етакчи илмий муҳаррир), Ҳ. АЛИМУҲАМЕДОВА, И. ҚАРИМОВ (1-тоифали илмий муҳаррирлар).

Иқтисодийёт ва қишлоқ ҳўсаллиги. С. ХОЛИНАЗАРОВ (мудир), И. АБДУЛЛАЕВА, Л. РАҲМАТОВ (1-тоифали илмий муҳаррирлар), С. ЙҮЛДОШЕВ (2-тоифали илмий муҳаррир).

Комплексл мақодалар ва педагогика. А. МАЖИДОВ (мудир), С. ТОИРОВ (етакчи илмий муҳаррир).

Маданият ва санъат. М. АШИРОВА (мудир), Ш. АЛИМОВА, О. БЕКОВ, М. ҒАФҒОРОВА (етакчи илмий муҳаррирлар).

Тарих. Г. ХҲЖАЕВА (етакчи илмий муҳаррир), И. МЕЛИКУЛОВА (1-тоифали илмий муҳаррир).

Тил ва адабиёт. А. МАДДАЛИЕВ (мудир), Ҳ. АБДИЕВ (1-тоифали илмий муҳаррир).

Фалсафа ва ҳўқўқ. С. МУСЛЕВ (мудир), Н. МУТАЛОВ (етакчи илмий муҳаррир), Р. БАРАТОВ (1-тоифали илмий муҳаррир).

Физика, математика ва техника. Э. ИНОҒОМОВ (мудир), М. МИРБОБОВЕВ, М. РАСУЛОВА (етакчи илмий муҳаррирлар), Х. ПҮЛАТХҲЖАЕВ (1-тоифали илмий муҳаррир), Ж. ЮНУСОВ (2-тоифали илмий муҳаррир).

Ишлаб чиқариш, картография ва безак бўлими. И. Р. ҲОДИЕВ (бошчи), А. БУРҲОНОВ (бош рассом), М. ОЛИМОВ (етакчи техник муҳаррир), А. ЭҒАМБЕРДИЕВ (етакчи илмий муҳаррир), А. ЁҚУБЖОНОВ (етакчи илмий программист), А. СУДАЙМОНОВ (суратчи), М. АБДУЛЛАЕВА, С. ИСЛОМОВА, Д. ҲАСАНОВА (операторлар).

К

КОНИМЕХ — Навоий вилоятидаги шаҳарча (1935 й.дан). Кониমেх тумани маркази. Яқин т.й. станцияси Кониমেх (7 км), вилоят маркази Навоийгача 100 км. Зарафшон воҳасининг урта қисмида. Зарафшон дарёсидан Кони-мех ариғи орқали сув олади. Аҳолиси 8,4 минг киши (2002). К.қад. аҳоли пунктларидан бири. Шаҳарча номининг келиб чиқишини «Кон» («ком») — анҳор, канал, «мех» ёки «муғ» — оташпараст, яъни КониМЕХ — Оташпарастлар анҳори сўзлари б-н боғ-лайдилар.

Шаҳарчида туман ҳокимлиги бино-си, қурилиш корхоналари, автокор-хона, алоқа бўлими, газлаштириш, электр тармоқлари корхоналари, деҳ-қон бозори, МТП, «Ишонч», «Сайхун» акциядорлик жамиятлари бор. 4 умумий таълим мактаби (шундан 1 таси мактаб-гимназия), касб-хунар, спорт, мусиқа мактаблари, 2 кутубхона, клуб, тарихий-ўлкашунослик музейи фаоли-ят кўрсатади. Мехота масжиди мавжуд. К.дан вилоят маркази, қўшни туман марказлари ва б. аҳоли пунктларига автобус қатнайди.

КОНИМЕХ ТУМАНИ — Навоий ви-лоятидаги туман. 1926 й. 29 сент.да таш-кил этилган. К.т., вилоятнинг шим.-гарбида жойлашган. Шарқдан Навба-ҳор, шим-шарқдан Нурота, гарбдан Томди, Учқудук, жан.дан Қизилтепа туманлари, гарбдан Бухоро вилояти-нинг Гиждуvon, Пешку туманлари б-н чегаралаш. Майд. 15,5 минг км². Аҳолиси 36,9 минг киши (2002). Туман-да 1 шаҳарча (КониМЕХ), 7 қишлоқ фу-қаролари йиғини (Боймурот, Саржал, Учтепа, Чораара, Янгиобод, Янгиқаз-ган, Қарақота) бор. Маркази КониМЕХ шаҳарчаси.

Табиа ти. Рельефи, асосан, текне-лик, кўп қисми қумлик. Шим.-шарқда Қизилқум чўли, жан. ва жан.-гарбда Зарафшон водийси б-н туташган. Ту-манининг гарбида Овминзатовнинг шарқий тармоқлари жойлашган. Жану-бий қисмида Қарақота ботиғи бор. Иклими қуруқ, кескин континентал. Уртача 1-ра июлда 32—33°, янв.янак—0—2°. Йилга 100—150 мм ёғин туша-ди. Вегетация даври қисқа. Туманда оқар-

дарё йўқ. Асосан, артезиан сувларидан фойдаланилади. Шўркўл сув омбори қурилган. Ундан баллиқ овлашда фой-даланилади. Тупроғи оч тусли бўз, шўрхок. Усимликлардан эфемер, эфе-мерониллар ва бутасимон усимликлар, ранг, қўнғирбош, астрагал, селин, сак-совул, қуёнсуюк қабилаар ўсади. Ёввойи ҳайвонлардан тулки, чинбўри, жайран, кемирувчи ва сударувчилар яшайди. Туман ҳудудидаги Қизилқум қуриқхо-насида туқай ва чул ландшафтлари мажмуоти ва у ердаги нодир ҳайвон-лардан бухоро бутуси (хонгуз) муҳо-фазага олинган.

Аҳолиси ўзбек, қozoқ, қорақал-поқлар, Шунингдек, бошқа миллат ва-киллари ҳам яшайди. 1 км² га ўртача 2,4 киши туғри келади. Шаҳарликлар 8,4 минг киши, қишлоқ аҳолиси 28,5 минг киши (2002).

Хўжалиғи. Туман қ.х.нинг асосий тармоғи — чорвачилик (қорақўлчилик). Ғаллачилик б-н ҳам шугулланилади. К.т.да фосфор к-ти, 100 дан зиёд ки-чик ва хусусий корхона, 20 давлат кор-хонаси, ўнсан ортақ акциядорлик жа-мияти мавжуд.

Қ.х.да сугориладиган ерлар 5,2 минг га, шундан 1,9 га ерга ғалла экилади. 9 ширкат хўжалиғи фаолият кўрсатади. Туман ширкат ва шахсий хўжаликла-

рида қарийб 8,6 минг қорамол, 350 мингта яқин қўй ва эчки, 2 мингдан зиёд туя, 2,5 мингта яқин от боқилади.

Туман ҳудудининг асосий қисмини ўрмон хўжалиғи эгаллайди (майд. 1660 минг га). Дарахтларнинг асосий тури — саксовул, терёқ.

Туманининг урта қисмидан Навоий — Учқудук т.й. кесиб ўтган (уз. 212 км). Автомобиль транспорти йўллари уз. қарийб 300 км. Туманда 40 умумий таъ-лим мактаби (шундан 2 мактаб-гимна-зия, 1 лицей-интернат), касб-хунар, спорт мактаби, 23 кутубхона, 11 клуб, тарих ва ўлкашунослик музейи, бола-лар мадания маркази мавжуд. 1 марказий касалхона (225 ўрин) ва б. тиббий муассасаларда 90 врач, 200 га яқин ўрта маълумотли тиббий ходим ишлайди.

«КониМЕХ тонги» туман газ. 1930 й.дан чиқарилади (илади 1500).

КОНКИСТАДОРЛАР (испанча conquistador — забт этувчи) — Аме-рика кашф этилгач, у ерга янги ерлар забт этиш мақсадида йўл олган испан авантюристарли. К. юришлари давоми-да маҳаллий аҳоли қирғин қилинган, асоратга солинган, талон-тороҳ этил-ган. К.нинг энг машҳур йўлбошчилари: П. Альвардо, Нуъёс де Бальбоа, П. Вальдивия, Д. Веласкес, Г. Х. Кеса-да, Э. Кортес, Ф. Писарро.

КОНКЛАВ (лот. conclave — берк хона) — Рим папасини сайлаш мақсадида чақириладиган *кардиналлар* йигини (1274 йдан), шунингдек, йигини ўтказиладиган бино. Йигини ташқи дундан буткул ажратиб қўйилган бинода ўтади. К. ўтказиш тартиби 13-а.да папа Григорий X томонидан белгиланган. Кейинги папалар бу тартибга жульий аниқлик ва тузатишлар киритган. Папа сайлаш учун қатнашчиларнинг 3 дан 2 қисми овоз бериши ва яна қўшимча бир овоз бериши талаб қилинади. К. қатнашчиларининг сони 120 дан ошмаслиги керак.

КОНКРЕТ МУСИҚА — табиий ва сунъий товуш-садоларни ёзиб олиш ҳамда уларни қўйга ишлов натижасида ҳосил бўладиган муסיқа асарлари, муסיқий *авангардизм* оқшларидан бири. Замонавий техник воситалар (магнитофон, микшер пулти, мини-диск ёзув мосламалари ва б.) ёрдамида бирламчи маҳсулот (овоз)ларни ўзгартириш, аралаштириш орқали яратилади. К.м.да, асосан, табиатдаги турли товушлар ҳамда ҳаётий шовқинлардан, шунингдек, инсон овози, чолғу садоларидан фойдаланилади. К.м. 20-а.нинг 2-ярмидан ривож топган (ихтирочиси француз акустик муҳандиси П. Шеффер; «Турникет», «Темир йўл этюди» асарлари, 1948 ва б.); тарбияotchилари: композиторлар П. Булез, П. Анри, О. Мессан, Я. Ксенакис, А. Жоливе ва б. Ҳозирда аксарини К.м. намуналари кинофильм, мультфильм, спектаклларга мўлжалланган «мусиқали фон» назифасини бажаради.

КОНКРЕЦИЯЛАР (лот. concretio — қўшилиб кетиш, усши, қуюқланиш) — кимёвий таркиби ва шаклига кўра, ўзи жойлашган жинсдан фарқланувчи ва диатенезда юзага келувчи чўкинди тоғ жинсларидаги ёки ҳоз. чўкиндидаги думалоқ шаклли минерал ҳосиллар. К. бир ёки турли минераллар агрегатларидан иборат бўлиб, диаметри бир неча мм дан ўзилаб см гача етади. К., асосан, фосфорит, пирит, марказит, боъзон сидерит, барит каби минераллардан ташкил топади. Органик қолдиқлар атрофида тарқоқ минерал моддаларнинг тўпланишидан ҳосил бўлади. К. турли геологик давр қатламларида ва ҳоз. замон океан чўкиндида руда тўқламларини шакллантирувчи темир ва марганец оксидлари К. кенг тарқалган.

КОНКУРС (лот. concursus — тўқнашиш, учрашиш) — интирокчилар, тақдим этилган ишлар ва ҳ.к. орасидан энг яхшиларини танлаб, саралаб олиш учун ўтказиладиган мусобақа (қ. *Танлов*).

Коннектикут штатидagi қишлоқ манзараси.

КОННЕКТИКУТ

— АҚШнинг шим.шарқий қисмидаги штат, Янги Англияда. Майд. 12,9 минг км². Аҳолиси 3,4 млн. киши (2001). Маъмурий маркази — Хартфорд ш. К. ҳудуди дастлаб Англия мустамлақаси бўлган. 1788 йдан АҚШ таркибида. Штат Лонг-Айленд бўғозининг соҳил пасттекислиги ва Аппалачи тоғларининг жан. этакларида (200—400 м) жойлашган. К. ҳудудидан ўтувчи Коннектикут дарёсида кема қатнайди. Иқлими муътадил океан иқлими. Хартфордда ўртача т-ра январьда —2,4°, июлда 22,6°. Йилига ўртача 1200 мм ёғин ёғади.

Етаки сановат тармоқлари — машинасозлик (электротехника ва радиотехника, соат и.ч., приборсозлик, авиа-созлик, кemasозлик ва б.) ва металлсозлик. Тўқимачилик, кимё, резина, полиграфия саноати корхоналари бор. Асосий сановат марказлари: Хартфорд, Брижпорт, Нью-Хейвен, УотерБери.

К. ҳ.нинг етаки тармоғи — сўт қорвчилиги ва тиррақчилик. Коннектикут дарёси vodiёида тамаки етиштирилади. Транспорт йўллари зич. Муҳим денгиз портлари: Нью-Хейвен, Брижпорт, Нью-Лондон. Қ.да музейлар, ун-тлар бор.

КОНОВАЛОВ Дмитрий Петрович (1856.22.3, ҳоз. Днепропетровск вилояти — 1929.6.1, Ленинград) — рус кимёгари. Акад. (1923 йдан). Эритмаларнинг кимёвий назарини асосчиларидан бири. Петроград технология ин-ти (1915—18), Кончили ин-ти (1918—22) проф. Петроград ўлчов ва оғирликлар Бош палатаси президенти ва технология ин-ти проф. (1922 йдан). Асосий и.т.ишлари кимёвий термодинамика ва кинетикага оид. К. эритмаларнинг газ ва суюқ фазаларидаги компонентларининг нисбий таркиби буг босимига ҳамда ихкита суюқ фазалар иборат системаларнинг қайнаш т-расига боғлиқлик қонуларини (*Коновалов қонулари*) кашф этган (1881—84).

КОНОВАЛОВ РЕАКЦИЯСИ — алифатик ва алициклик, шунингдек, ёғ-ароматик бирикмалардаги водород атомини суюлтирилган нитрат кислота б-и нитролаб нитрогуруҳга алмаштириш реакцияси (суюқ фазали нитролаш):

Бунда R — алкил, циклоалкил, арил-алкил.

К.р. нормал ёки юқори босим тегида амалга оширилади. Реакция тезлиги ва нитробирикмалар ҳосил бўлиши т-рага, нитрат кислота концентрацияси ҳамда бошланғич бирикманинг тузилушига боғлиқ. Агар алмашиниш асимметрик углерод атомиди рўй берса, оптик фаол нитробирикмалар ҳосил бўлади. Учламчи углерод атомиди водород жуда осон, иккиламчи углерод атомиди водород қийинроқ, бирламчи углерод атомиди водород жуда қийин алмашиниши. Таркибиди учламчи углерод атоми булган алициклик углеводородлар 9—10%ли, алмашинганлари эса 20% ли NHO , б-и нитроланади. Ёғ-ароматик углеводородларни нитролаш жараёни α — ҳолатдаги ёки занжирда кечиб, реакция ширвардида, асосан, мононитробирикмалар ҳосил бўлади. К.р. сановатла нитроалкандар ва циклоалкандар олиниши, шунингдек, лаб. амалиётда углеводородларнинг тузилушини аниқлашда қўлланилади. Реакцияни 1888 йда М. И. Коновалов кашф этган.

КОНОВАЛОВ ҚОНУНЛАРИ — мувозанат ҳолатдаги икки компонентли системанинг суюқ ва буг фазалар таркибининг т-ра ёки босим ўзгаришига боғлиқлигини ифодалайдиган 3 қонун. 1-қонун — ўзгармас т-рада ($T=const$) буг таркибиди эритмаларда қараганда кўпроқ (ёки озроқ) миқдорда бўлган компонентнинг концентрацияси ортаганда эритманинг буг босими ҳам ортади (ёки камаяди). 2-қонун —

Узгармас т-рада мувозанат босимининг эритми таркибига ёки узгармас босимда (P-const) қайнаш т-раси (конденсация)нинг концентрацияга чиққли бoғлиқлигининг экстремум нуқтасида мувозанатда бўлган суюқлик ва бут таркиблари мос келади. 3-қонун — узгармас т-ра ва босимда суюқ эритма б-н бут таркиби бир йўналишда узгаради. К.қ суюқ ва бут фазадан иборат икки компонентли системалар учун 1881—84 й.ларда Д. П. Коновалов томонидан назарий асосланган ва амалий тасдиқланган. 1876—78 й.ларда Ж. У. Гиббс бу қонунларни умумлаштирган ҳолда келтириб чиқарган. Коноваловнинг 2-қонуни қўшиқча Гиббс-Коновалов қонуни деб аталади; уни қўй компонентли системаларга ҳам татбиқ этиш мумкин. К.қ. фазалар мувозанати диаграммаларини тузишда, суюқлик — бут мувозанати тўғрисидаги маълумотларни амалий жиҳатдан таҳлил қилишда, моддаларни ректификация йўли б-н ажратиш усулларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга.

КОНОНОВ Андрей Николаевич (1906.27.10, Петербург — 1986.30.10, Ленинград) — туркийшунос. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби (1979), акад. (1974), филол. фанлари д-ри (1948), проф. (1950). Ленинград шарқ тиллари ин-тини тугатган (1930), шу ин-тда ўқитувчи (1932—38), проф. (1950 й.дан), Россия ФА Шарқшунослик ин-тининг Ленинград бўлими директори (1961—63), 2-жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон

ФА Тил ва адабиёт ин-тида, айни вақтда Урта Осиё ун-тида ишлаган (1943—45). К. талқинотлари туркий тилларни урганлига, шарқшунослик тарихига оид. У «Ўзбек тили грамматикаси» (1948, 1960), «Ҳозирги ўзбек адабий тилида қумакчилар» (1951), «Ҳозирги турк адабий тилининг грамматикаси» (1955), «Ҳозирги ўзбек адабий тилининг грамматикаси» (1960) ва б. илмий асарларида ўзбек адабий тили масалаларини талқин этган. «Маҳабуб ул-қудуб» ва «Шажараи тароқима» асарларининг йиғма матнини тузиб, нашрга тайёрлаган. В. М. Жирмунский б-н ҳамкорликда «Китоби дадам Қўрқут» (1962)ни нашр эттирган. Шарқшуносларнинг 23-халқаро конгрессида (Лондон, 1954), Туркия Тилшунослар жамияти конгрессида (Анкара, 1957,

1966), Шарқшуносларнинг 25-халқаро конгрессида (Москва, 1960) олтойшунослар шўбаси ишларига раҳбарлик қилган. Туркия тилшунослик жамияти (1957), Венгрия шарқшунослари илмий жамияти (1970), Польша шарқшунослари илмий жамияти (1974), Венгрия ФА фахрий аъзоси (1973).

Ас.: Грамматика языка тюркских рунических памятников, VII—IX вв., Л., 1980.

КОНРАД Николай Носифович [1891. 1(13).3, Рига — 1970.30.9, Москва] — шарқшунос олим. Рус ялншунослиги мактаби асосчиси, акад. (1958). Петербург ун-ти ва Амалий шарқшунослик академиясини тугатган (1912). Асосий илмий ишлари Япония, Хитой ва Корея адабиёти, тилшунослиги, тарихи ва маданияти тарихига бағишланган. Шу мамлакатлар халқларининг ёзма ёдгорликларини рус тилига таржима қилган. Осиё ва Европа мамлакатлари тарихий тараққиётини чуқур таҳлил қилиш. К.та Шарқ ва Фарбнинг тарихий ва маданият тараққиётини қиёслаб, қатор муҳим муаммоларига бутунжаҳон тарихий жараёнининг ағоналиги позициясидан ёндашиш имконини берди. Аниқер Навоий ижоди бўйича ҳам талқинотлар олиб борган.

Ас.: Запад и Восток, М., 1972.

КОНРАД АДЕНАУЭР ЖАМГАРМАСИ

— сиёсий таълим маркази. ГФР федерал канцлери, Германия Христиан-демократик иттифоқи партияси раиси Конрад Аденауэр тузган. Дастлаб «Айххольд» сиёсий таълим маркази номи б-н иш бошлаган (1956). «Айххольд ш. сиёсий академияси», «Христиан-демократик маърифат жамияти» ва «Халқаро ҳамдўстлик ин-ти» деб ҳам номланган. 1964 й.дан К.А.ж. деб аталади. Жамгарманинг асосий вазифаси — кишиларга ўз демократик ҳуқуқларини тушуниб олишга ёрдам бериш. К.А.ж. фаолияти 3 йўналишда олиб бoрилади: сиёсий таълим, талқинот ва маслаҳатлар; академик хизмат. 1-йўналишда сиёсий таълимга қаратилган семинарлар ўтказилади. 2-йўналиш бўйича тараққиётнинг мавжуд тамойиллари кузатилади, таҳлил қилинади. 3-йўналишда «Маориф, олий таълим ва иқтисодли ёшларни қўллаб-қувватлаш» мажмуи асосий вазифани ўтайди. Журналистлар учун ҳам алоҳида дастур тайёрланган.

Германияда К.А.ж.нинг 22 та таълим маркази мавжуд. Германиянинг бирлашуви жамгарма фаолияти учун янги туртки бўлди. Жамгарма янги федерал ўлкаларда кенг қамровли ишларни йўлга қўйди. Жамгарма санъат арбоблари ва сиёсатдонларни бирлаштириш-

га, ётувчилар, муסיқачилар, рассомлар, ақлий меҳнат б-н шуғуллашувчи бошқа соҳа вакиллари б-н алоқалар ўрнатган. Жамгарма тажрибаси халқаро миқёсда демократик тамойилларни қарор топтиришда кенг қўлланилади.

ЎзР Президенти И. Каримов ГФРга расмий ташрифи чоғида (1993) жамгарма раҳбарлари б-н учрашди ва демократияни ривожлантириш борасида Ўзбекистон б-н ҳамкорлик қилишга даъват этди. Бу тақлифта кўра, жамгарма 1994 й. июль ойида Ўзбекистонда ўз фаолиятини бошлади. Жамгарманинг Ўзбекистондан ташқари Қозоғистон ва Қирғизистонда ҳам иш юритиши учун Тошкентда минтақавий ваколатхонаси очилди. К.А.ж. ўтказётган сиёсий таълимга оид семинарлар, конференцияларда ҳокимликлар ва маҳаллий узини ўзи бошқариш органлари вакиллари, талбиркорлар, аёллар, ёш олимлар, талабалар, оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирок этади. Семинарларнинг асосий мавзуси Ўзбекистонда парламент ислоҳотлари, сиёсий партияларнинг жамиятдаги ролини ошириш, суд тизимини либераллаштириш ва демократлаштириш, номарказлашув ва маҳаллий узини ўзи бошқариш органларини ривожлантириш, кичик ва ўрта бизнесга кенг йўл очиш, оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш, ёшлар ва сиёсат, аёл ва жамият каби долзарб мавзуларга бағишланади. Журналистларни қайта тайёрлаш халқаро маркази, «Заковат» талбирларни ахборот б-н қўллаб-қувватлаш жамгармаси, «Иқбол» ёшлар маркази, «Аёл ва жамият» ин-ти жамгарманинг асосий ҳамкорлари ҳисобланади. Жамгарма ўз талбирларини Ўзбекистондаги қўллаб-қувватловчи хайрихоҳлар К.А.ж.нинг дўстлари клубини ташкил этган. Бу клубнинг 7000 дан ортиқ аъзоси бор. Жамгармага 2002 й. 1 авг. тажа Вольфганг Шрайбер раҳбарлик қилди. У «Дўстлик» ордени б-н мухофотланган (1997).

Гулнора Бобожанова.

КОНРАД ЮЗАСИ (австриялик геофизик В. Конрад (1876—1962) номидан) — Ер ўстининг «гранит» ва «базальт» қатламларини ажратиш турувчи шартли чегара. Сейсмик тўлақонлар ўтиш тезлигининг ўсиб бoриши б-н аниқланади. Сўнгги талқинотларда ушбу чегаранинг аниқ эмаслиги (баъзан эса умуман йўқлиги) маълум бўлди.

КОНСАЛТИНГ — махсус компанияларнинг иқтисодий, молия, ташқи

иқтисодий фаолият, фирмаларни ташкил қилиш ва рўйхатдан ўтказиш, товарлар ва хизматлар бозорларини, инновацияларни тадқиқ этиш ва прогноزلарга оид масалаларда маслаҳатлар, тавсиялар беришдан иборат фаолият. К. компаниялари бозор (товарлар, хизматлар, лицензиялар, ноу-хау ва б.)ни ўрганиш, прогнозлар бериш, жаҳон товар бозорларидаги нарх-наволарини, халқаро ҳамкорлик объектиларини техник-иқтисодий асослашни ишлаб чиқиш ва қўшма корхоналар ташкил этиш ва б. бўйича ўз зогматини тақдир этади. К. фирмалари маслаҳат хизматининг айрим соҳалари бўйича иқтисодлашни мумкин. Янги ташкилотни ташкил қилишда таъсис ҳужжатлари мажмуини тайёрлаш ҳам К.га киради.

КОНСЕДИМЕНТАЦИОН БУРМАЛАНИШ (лот. *con* — бирга, бир вақтда ва *sedimentum* — чуқуш) — чуқунда жинсларнинг ҳосил бўлиш ва тўпланиш жараёнлари б-н биргаликда кечадиган тектоник ҳаракат. К. б. терминини геол. га биринчи марта россиялик геолог С. С. Шульц киритган (1948). К. б.да чуқунда жинсларнинг қатламланиш қилиниги кўп ёки оз тарқалганлиги уларнинг бурмаланишига боғлиқ. Чуқунда жинсларнинг пайдо бўлишдан кейин содир бўладиган бурмаланиш постседиментацион бурмаланиш деб аталади. Одатда, антиклиналь бурма ядросида қанотларидаги нисбатан бир хил ёшдаги ётқизиклар қилинлигининг кўриниши ва кўпинча литологик таркибининг ўзгачалиги б-н ифодаланган. Узлуқли бурмаланиш обл.ларда кенг ривожланган. Чуқунда жинсларни ўрганишда К. б.нинг аҳамияти катта.

КОНСЕНСУС (лот. *consensus* — яқдиллик, келишув) — халқаро шартномалар тузишда парламент ёки кенгашларда тегишли қарор қабул қилиш; бунда расман эътироз билдирилмаса, иштирокчиларнинг умумий розилиги асосида расмий равишда овоз берилмайди. К. усули, шунингдек, БМТ органларида тан олинган бўлиб, шу ташкилот доирасида ўтказиладиган халқаро конференциялар ва кенгашларда қўлланилади.

КОНСЕРПСЬОН — Чилининг марказий қисмидаги шаҳар. Био-Био вилоятининг мильурий маркази. Т.В. туғуни. Тинч океан соҳилидаги порт. Аҳолиси 362,6 минг киши (1997). Мамлакатнинг муҳим транспорт-иқтисодий маркази. Машинасозлик, нефтни қайта ишлаш, тўқимачилик (ип галама, жуи галама), озиқ-овқат (жумладан, ун тортиш, шакар-қанд, консерва) саноатлари

ривожланган. К. яқинидан тошқўмир олинди, металлургия э-ди қурилган. Ун-т бор. Шаҳарга 1550 й.да асос солинган. 1960 й.ги элзиллада вайрон бўлган, кейинчалик қайта тикланган.

КОНСЕРВА (лот. *conservare* — сақламоқ) — ҳайвон ёки ўсимлик маҳсулотларидан махсус ишлов берилиб, узоқ муддат сақлаш учун тайёрланадиган озиқ-овқат маҳсулоти. Жаҳонда К.нинг 1000 дан ортиқ хали ишлаб чиқарилди. К. гўшт, гўшт-ўсимлик, сўт, балиқ, сабзавот, мева ва б.дан тайёрланади. Консервлани озиқ-овқат маҳсулотлар тўйимчилигини сақлашга ёрдам беради. Кўпинча, ортиқча қисملари (қобити, уруғи, сўзги, томири ва ҳ.к.) олиб ташланиши, мой ва шакар қўшилиши ҳисобига маҳсулотларнинг тўйимчилиги ошади. Консервланган маҳсулотларнинг витамини қисман (5—7%) камаяди. К. бузилиб қолмаслиги учун салқин ва қуруқ жойда сақланиши долим. К.тайёрланган аппаратларнинг кўпи автоматлаштирилган. Аҳолини йил бўйи сабзавот ва мевалар б-н тизминлашда, туристик саёҳатларда К.нинг аҳамияти катта (яна қ. *Консерва саноати*).

КОНСЕРВА САНОАТИ — озиқ-овқат саноати тармоғи, тез бузиладиган ўсимлик ва ҳайвонот маҳсулотлари (мева, сабзавотлар, сўт, гўшт, балиқ)ни узоқ муддат сақлаш мақсадларида қайта ишлаш, ярим фабрикатлар ва герметик ёпиқ идишларда истеъмолга тайёр консервалар ишлаб чиқаради.

Саноат усулида консервалар и.ч. 19-а. бошларида ривожланди. Ўзбекистонда К.с. 20-а. бошларида пайдо бўлди. 1913 й.да ҳоз. Ўзбекистон ҳудудида кустарь усул б-н маҳсулот тайёрладиган 3 кичик консерва корхонаси бўлиб, уларда жами 200 минг банка консерва ишлаб чиқарилган. Ўзбекистонда консерва саноати 30-й.ларда ривожланди. Асосан, мева ва сабзавотлардан консервалар ишлаб чиқарила бошланди. 1929 й. Янгиўл консерва э-ди, 1932 й. Тошкент консерва э-ди ишга туширилди. 1940 й.лар бошида Самарқандда консерва э-длари қурилди. Наманган консерва э-ди ҳам кенгайтирилди. Урушдан кейинги йилларда Фаргона, Андижон, Шаҳрсабз ва б. шаҳарларда ўнлаб консерва э-ди ишга туширилди, эскилари кенгайтирилди ва замонавий асбоб-ускуналар б-н жиҳозланди. 1975 й.да «Ўзменсабзавотузумсаноат» концерни корхоналарида 490 млн. шартли банка консерва маҳсулотлари ишлаб чиқарилди. 1985 й.да собиқ Иттифоқда алкоголизмга қарши Қонун қабул қилинган, вино э-дларида турли

узун ва мева шарбати ишлаб чиқарила бошланди. 1986—89 й.ларда консерва и.ч. 2 марта кўлайди. Консерва корхоналари, асосан, «Ўзменсабзавотузумсаноат-холдинг» компанияси таркибига кирди. Асосий маҳсулотлари — мева компотлари, мураббо, жем, шарбатлар, мариналанган ва тузланган сабзавотлар, помидор пастаси, қуритилган мевалар (қоқилар).

Консерва маҳсулотлари и.ч.да «Ўзбекбирлашув»нинг улуғи ҳам салмоқли. «Ўзбекбирлашув» тизимида 54 консерва корхонаси бор. Ўзбекистондан Германия, Польша, Италия, Малайзия, Япония каби мамлакатларга турли мева ва сабзавотлар консервалари, помидор пастаси, майиз, турли қоқилар экспорт қилинади. Республикада 90-й.лардан кўпинча жамоа ҳўжалиқларида кичик консерва э-длари ва цехлари ишга туширилди. Иқтисодлаштирилган йирик бөгдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик ҳўжалиқлари консерва э-дларида ҳам ишга етказиб берди. Республика К.с. корхоналари йилга 12 млрд. шартли банка маҳсулот и.ч. қувватига эга (2000). 1995 й.да 50 дан ортиқ агрофирма ишлади (мева-сабзавот, консервалари и.ч.га мослашган «Қашқадарё», «Наманганконсерва», «Самарқанд», «Кишмиш», «Учкўприк», «Қутасой» ва б.). 2000 й.да Ўзбекистонда 480,4 млн. шартли банка (жумладан, «Ўзбекбирлашув» акциядорлик компаниясида 53,1 млн. банка) мева-сабзавот консерваси ишлаб чиқарилди. «Турақўрғон» фирмаликлари, «Булунгур мевалари» фирмаларида мева қоқилари ва майиз тайёрланади.

«Ўзбекиқ» акциядорлик компанияси корхоналарида дудланган балиқ, Муйпоқ балиқ консерва к-ти (1941)да четдан олиб келинадиган хом ашёдан турли балиқ консервалари ишлаб чиқарилади.

Акрамжон Азимов

КОНСЕРВАЛАШ — озиқ-овқат маҳсулотларини узоқ муддат сақлаш усули; *консерва* тайёрлаш. К.нинг моҳияти: маҳсулотларни тез бузадиган микроорганизмлар фаолиятини бутунлай ёки вақтинча тўхтатиш, ферментлар фаолиятини сўндиришдан иборат. Кўп қўлланиладиган усуллари: *пастеризация, стерилизация*, қуритиш (қоқи қилиш), музлатиш, ачитиш, тузлаш ва дудлаш.

Пастеризация усули б-н К.да озиқ-овқат маҳсулотлари (мевалар) эри беркитилган идиш — автоклавларда 85—100° т-рада 30—60 мин. қиздирилади. Бунда микроорганизмлар фаолиятини вақтинча тўхтайди. Стерилизация усулида маҳсулот (гўшт, балиқ ва б.) со-

лингидини 112—120° т-рада қиздирилади; шунда ферментлар смирналади, микроорганизмлар ўлади. Консерваларни юқори частотали тоқлар б-н стерилизациялаш усули ҳам бор. Сабзавот ва меваларни тузлаш биохимиявий жараёнлар натижасида қанд моддаси ва б. моддалардан сув кислотаси ҳосил бўлишига асосланган (вна қ. *Озиқ-овқат маҳсулотларини қуритиш*).

КОНСЕРВАЛАШ (глиббистда) — донор қони ва унинг ҳужайравий элементлари (эритроцитлар, лейкоцитлар, тромбоцитлар)ни организмдан ташқарида узоқ муддат сақлаш. Қ. туфайли қон таркибий қисмларининг биологик хусусиятлари ва функционал ҳолатлари тўлиқ сақланади. Қон 2 усулда: 1) 0° дан паст т-рада (—80 дан —196° гача) музлатиб қаттиқ ҳолда; 2) 0° дан юқори т-рада суяқ ҳолда консерваланadi.

Консерваловчи эритма (глюцинир) таркибидан қонни ивтимасдан сақлайдиган стабилизатор модда (цитрат ёки лимон кислотаси)дан ташқари глюкоза, неорганик фосфат ва б. бор. Улар кимёвий тоза, апиrogen ва стерилланган (120° да 30 мин.) бўлади. Консерваловчи қон ва унинг компонентларини сақлаш муддати фойдаланилган қон консервантига боғлиқ. Тайёр қон консервантларидан «Гемокон 500» ва «Гемокон 500/300» кенг қўлланади.

КОНСЕРВАТИЗМ — ижтимоий ва маданий ҳаётда *анъана* ва *ворислик* ғоясига таянувчи хилма-хил ғоявий-сиёсий ва маданий оқимлар мажмуи. Тарихда Қ. турли шаклларда намоён бўлган, лекин, умуман олганда, *мажбул* ва *барқарор* ижтимоий тизимлар ҳақида мейёрларга мойиллик, инқилоб ва кескин ислоҳотларни қабул қилмаслик — Қ.га хос асосий хусусият ҳисобланган. Ижтимоий ўзгаришлар юз бераётган шароитда Қ. эски тартибларни қайта тиклаш, бой берилган маъқеларни асл ҳолига қайтариш ва ўтмишни идеаллаштиришда қўрилади. «Қ» термини биринчи бор француз адиби Ф. Шатобриан томонидан қўлланилган ҳамда 18-а. охирида *Буюк француз инқилоби* даврида аристократия мафкурасини инфодаловчи қарашлар йиғиндасини билдирган. Капитализм қарор топаётган даврада Қ. гарбда *либерализм* ва *социализмга* қарши турган.

КОНСЕРВАТОРИЯ (итал. conservatorio — бошпана) — махсус мусиқа ўқув юрти. Турли йуналишлардаги мусиқа ижрочилиги, композиторлик ва мусиқахўснослик соҳалари бўйича муайян тизимда таълим беради. Даставвал Италияда етим ва қаровсиз болаларга

муъалланган бошпана — Қ. (биринчиси Неаполь, 1537) деб аталиб, унда турли қушлар қатори мусиқа (асосан, қўшиқчилик) ҳам ўқритилган. 17-а. охиридан Италия Қ.лари профессионал мусиқачиларни тайёрлайдиган муссаасаларга айланган. Замонавий ўқув юрти сифатида Қ.лар Европада 18-а. охиридан ташкил этила бошланди (Стокгольмдаги Қирол олий мусиқа мактаби, 1771; Парижнинг Мусиқа ва декламация Қ.си, 1795 ва б.). Баъзан чет эл мусиқа олий ўқув юрлари — академия, олий мактаб, институт деб ҳам аталади (мас., Бағдод нафис санъатлар академияси, Қоҳирадаги Араб мусиқаси институти ва б.). Аксарият Европа ва Америка Қ.ларида фақат юкочи (соланда, қонанди, дирижёр) ва композиторлар таълим олишadi. Мусиқачунослар эса ун-тларнинг мусиқа ф-тларида тайёрланади. Ўзбекистонда дастлаб Туркистон халқ Қ.си (1918), 1934 й.дан Олий мусиқа мактаби, 1936 й.дан Тошкент Қ.си, 2002 й.дан *Ўзбекистон консерваторияси* фаолият кўрсатади. Маъжур Қ. мамлакатнинг мусиқа ижрочилиги, бастакорлик ва мусиқахўснослик соҳаларида юқори малакали мутахассисларни тайёрлашнинг асосий маркази сифатида миллий санъатнинг ривожига салмоқли ҳисса қўшиб келади.

КОНСЕРВАТОРЛАР ПАРТИЯСИ — Буюк Британиядаги асосий сиёсий партиялардан бири (расмий номи — консерватив ва юнионистик ташкилотларнинг миаллий иттифоқи). 1867 й.да торилар партияси негизда ташкил топган. 2-жаҳон урушидан кейин 1951—64, 1970—74, 1979—98 й.ларда ҳокимиятни бошқарган. 750 минг аъзоси бор (1997). Партия етакчиси Иан Дункан Смит.

КОНСЕРВАЦИЯ (лот. conservatio — сақлаш) — 1) тарихий ва маданий ёдгорликлар (меморий иншоотлар, археологик топнамалар, тасвирий ва амалий санъат асарлари, китоб, қўлёзма ва б.)ни дастлабки ёки Қ.га тушган вақтдаги кифаси, чидамчилигини узоқ муддатта сақлашни таъминловчи чора-тадбирлар йиғиндиси. *Реставрация* б-н узвий боғлиқ. Музей, кутубхона, архивларни иситиш, шамоллатиш, барча сақлаётган нарсалар учун муътадил ҳарорат, намлик, ҳavo таркиби шароитларини яратиш орқали эришилади.

Махсус тартибдаги сақлашда ҳавони тозаловчи филтратри нитринадан фойдаланилади; буюмлар, санъат асарлари махсус жилд ва жавонларда сақланади. Ёгоч, мато, тери буюмларига кимёвий моддалар б-н ишлов берилади,

ҳом сопол, ёгоч буюмлар бузилмаслиги учун махсус синтетик элимлар б-н ишланади; ҳужжатлар, босма матндлар шаффоф қобиг б-н, металл, шиша, суяк буюмлар рангсиз лок б-н қопланади. Меморий обидаларнинг асоси, девори, гумбалари мустаҳкамланади, ҳимоя қурилмалари барпо этилади;

2) бирон-бир қурилми ёки қорхона ишининг муайян сабабга қўра узоқ муддатта тўхтаиб қўйилиши; 3) двигателлар, машиналар ва б. техника юрситалари узоқ муддат ишлатилмай турганда уларни *қорроқдан* сақлаш учун қўриладиган тадбирлар (мас., мойлаш, нам ўтказмайдиган нарса б-н ўраш ва б.); 4) ёгоч материалларни чиришдан асраш, ҳашаротлар ва денгизда яшовчи ёгоч кемирувчиларидан сақлаш учун уларга махсус модда б-н ишлов бериш. Ёгочни Қ. ланининг энг самарали ва осон усули унга кимёвий моддалар шимдириш ва махсус пасталар сурқатириш.

КОНСИГНАЦИЯ (лот. consignatio — ёзма далил) — товарларни воситачилар (консигнаторлар)нинг омборхоналари орқали сотиш шакли. Бундай омборга тушган товар харидор (консигнатор)га сотилишига қадар махсусот этиказиб берувчи (консигнант)нинг мулк ҳисобланади. Товари омборда сақлаш ва уни сотишга тайёрлаш харажатлари мулк эгаси ҳисобидан бўлади. Сотиш бўйича контрактлар тузилишига қадар товарлар омборга этиказиб берилади. Қўпгина мамлакатларда қабул қилинган қондаларга қўра, воситачининг омборида товарни сақлаш муддати 1 йилдан 1,5 йилгача. Агар шу муддат ичида товар сотилмай қолса, ўз эгасига қайтарилади.

КОНСИЛИУМ (лот. consilium — кенгаш) — беморга таъхис қўйиш ва даволаш масалаларини ҳал этиш учун ўтказиладиган врачлар (беморга бевосита алоқалор бўлгандан ташқари тор соҳа мутахассислари) кенгаши. Беморни даволовчи врач (беморнинг аҳволи оғир ёки касаллиқни аниқлаш қийин бўлган ҳолларда) ёки унинг яқин кишилари илтимосига биноан ўтказилади.

КОНСОЙ — Қишқалар вилояти Деҳқонобод туманидаги сой. Кичик Ураларнинг чап ирмоғи. Бойсуи тоғлари ён бағирларидан бошланувчи 20 га яқин ирмоғи бор. Уз. 30 км, ҳавзасининг майд. 247 км². Мавсумий қор ва ёмғир сувларидан тўйинади. Йиллик ўртча сув сарфи 0,35 м³/сек. Баҳорда сувни қўпаяди, ёзда эса камайиб, Кичик Ураларёғича етиб бормайди. Қ. суви сўғоришга сарфланади.

КОНСОЙ ПОЛИМЕТАЛЛ КОНИ — Тожикистоннинг Суғд вилоятидаги Фарбий Қорамеъор тизмасининг Оқурдевор тоғида жойлашган кон. Хўжид т.й. станциясидан 49 км шим.-шарқда. К.п.к. машур Консой скаринли полиметалл рудали майдонидagi конлар туркумига киради. Королёво, Консой, Қилилқум, Дарбоза, Оқурдевор, Шевчуков ва б. полиметалл конларидан иборат. 1925 йдан мунтазам геологик қидирув тадқиқот ишлари бошланди. 1933 йдан бошлаб К.п.к.дан руда қазиб олинмоқда. К.п.к. ва гранитоид интрузив массив б-н карбонат қатламлари орасида вужудга келган скарин хосил бўлиш жараёнлари бевосита боғлиқдир. Рудаларнинг (скаринли галенит-сфалерит пирит таркиби) асосий қисми оҳақтошлар орасида ташкил топган.

Юқори палеозой даврида юз берган тектоник ҳаракатлар туфайли К.п.к.да бир неча (Оқурдевор, Дарбоза) даралиқлари пайдо бўлган. Кондаги рудалар шу даралиқлар ва уларнинг шим.-шарқий ҳамда шим.-ғарбий тармоқларида 600 м чуқурликда жойлашган. Рудалар таркибига қўра, скарин-магнетитли, кумуш-олтинли ва скарин-галенит-сфалеритли турларга бўлинади. Шу лайдгача фақат охириги турдаги рудалар қазиб олинмоқда. Улар Консой полиметалл к-тига қайта ишлаш учун жўнатилади.

КОНСОЛЬ (франц. console) — 1) бир учи эркин, иккинчи учи қўзғалмас қилиб маҳкамланган балка, ферма ёки қок қўтарувчи конструкция, шунингдек, конструкциянинг таянчидан чиқиб турган қисми; 2) қурилишда иморат учун ишлатиладиган қисм; 3) хоналардаги гул ва ҳайкалчаларнинг тағлиги.

КОНСОНАНС (лот. consonantia — уйғунлашган садо, ҳамоҳанглик) — мусиқий товуш (*тон*)ларнинг баб-баравар салосидаги уйғунлик, шунингдек, маъжур хусусиятга эга бўлган *интервал* (прима, октава, квинта ва б.) ва *аккорд*лар (асосан, мажор ва минор уч-товуштиклари). К. мусиқий-ифолавий восита сифатида *диссонанс*нинг акси-дир (Урта ва Яқин Шарқ мусиқа илмида *мулобимат* деб аталади). Бу қарам-қаршилик қадимдан амалиётда фойдаланилиб, мусиқа илмида юнон (пифагорчилар, Аристоксен ва б.), мусулмон Шарқ олимлари (Форобий, Ибн Сино ва б.) томонидан тадқиқ этиб келинган. 20-а. композиторлик ижодиётида ҳамда замонавий мусиқа назариясида К. ва диссонанс тушунчалари бирмунча кенгайтириш ҳолда ишлатилди ва шарҳланди.

КОНСОНАНТ ЕЗУВ (лот. consonans — ундош товуш) — ёзув тури. Бунда сўзнинг фақат ундош товушларигагина ифодлланади. Ундош товушлар эса ўқини жараёнида мати мазмунига қараб тиклаб талаффуз этилади (*мас., уйгур ёзуви, араб ёзуви*). Ундошларни маълум тарзда ифодалайдиган ярим К.лар кўпроқ учрайди.

КОНСОРЦИУМ (лот. consortium — ширкат, иштирок этиш) — компаниялар, банкларнинг капиталлаб, жуда кенг қўламдаги иқтисодий дойиҳани амалга ошириш ёки қарлларни ҳамкорликда жойлаштириш учун тузилган вақтинчалик бирлашмаси. К. азозларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари К. тузилишидаги битимла белгилаб қўйилади. Қўйилган шартларни бажариш учун К. иштирокчилари бадаллари ҳисобидан ягона молия ва моддий фондлар барпо этилиб, бюджет маблағлари ва банкдан кредит олади. К. ўз буюртмачилари олдида ҳамкорликда жавобгар ҳисобланадилар. Вазифа бажариладиган, К. тарқайди. Даътлаб К. банк соҳасида маъдони келган. Бозор иқтисодиёти шароитларида мамлакатда чет эл фирмалари ва банклари б-н ҳамкорликда К.лар вужудга келади.

КОНСОРЦИЯ (лот. consortium — жамoa) — автотроф ва гетеротроф организмларни топик ва трофик (озик) боғланиш асосида бирлаштирадиган биоценознинг структуравий бирлиги. Алоҳида олинган дарахт (дарахтлар гуруҳи) К.га мисол бўлади. Эдификатор (биоценозда асосий Урин туладиган турлар) — усимликлар б-н фитофаглар ва уларнинг паразитлари, микориза замбуруғлари, эпифитлар ва ин қурувчи қушлар ўзaro боғланган. К. ҳақидати тушунчалар 20-а.нинг 50-й.лари бошларида рус олимлари В.Н.Беклемишев ва Л.Г.Раменскийлар томонидан шакллантирилган.

КОНСПЕКТ (лот. conspectus — кўриниш) — китоб, мақола, лекция ва б.нинг қисқа ёзма баёни. К. режа, қисқа баён қилинган асосий низоом, факт ва мисоллардан иборат.

КОНСТАНТ НАВ (лот. constantis — доимий, турғун, барқарор), навнинг генетик айнимаслиги — узок муддат қайта-қайта экиланганда (қўпайтирилганда) ҳам морфологик ҳамда қимматли хўжалик белгилари айнимайдиغان нав. Навнинг барқарорлигига селекция жараёнида ва элита-урувчилик ишларида узлуксиз олиб бориладиган танлаш б-н эришилади. Навларни и.ч.да узок сақланганини таъминлайдиган *гомозиготалик* танлаш йўли б-н зарур бўлган даражагага етказилади. Кон-

тантлик морфологик белгиларга қўра аниқланади. Айнимайдиغان ёки нав софлиги юқори бўлган К.н. районлаштирилади.

КОНСТАНТА (лот. constans — доимий, ўзгармас) — доимий катталик (миқдор, қиймат). *Муайин х катталик* (миқдор, қиймат)нинг доимийлиги (ўзгармаслиги)ни ифодаловчи шартли тимсол: $x = const$. К., кўпинча, С (лотинча талаффуз) ва К. (русча ва ўзбекча талаффуз) ҳарфлари б-н белгиланади.

КОНСТАНТАН (лот. constantis — доимий) — асоси мисдан иборат бўлган қотишма (40—45% никель, 1—2% марганец, қоқани мис). Электр қаршилиги т-ра ўзгаришига қарамай юқори бўлади. Коррозияга чидамли. К., асосан, реостатлар, ўлчаш асбоблари, термометрларнинг қиздириш элементлари тайёрлашда ишлатилади.

КОНСТАНТИН I, Флавий Валерий, Буёқ Константин (тахм. 285, Нансус — 337, Анхирон) — Рим императори (306—337). Давлат бошқаруви босқичма-босқич марказлаштириб борган, олдинги диний эътиқод — бутпарастликни сақлаб қолган ҳолда, христианлар черковини қўллаб-қувватлаб турган. К. I давридаги муҳим воқеалардан бири — 313 й.даги Милан эдикти эди. Унга бинсан, христиан динига эътиқод қилувчиларга эркинлик берилиб, черков ва черков мулклари қайтариб берилди. 324—330 й.ларда Византий ш. урнида янги пойтахт — *Константинополга* асос солинган. К. I даврида унинг талабалари шарафига Римдаги Зафар дарвозаси қурилган.

КОНСТАНТИН ОРОДИ — Ород денгизи (Ўзбекистон Республикаси)да жойлашган. Майдон хиқдатдан кичик бўлиб, шимдан жангга қўзилган. Ород денгизи саёзланиб бориши туфайли у эндиликда Возрождение я.о.га қўшилди кетди.

КОНСТАНТИНА — Жазoirнинг шим.-шарқий қисмидаги шаҳар. Константина вилоятининг маъмурий маркази. Аҳолиси 450 минг кишидан зиёд (1990-й.лар бошлари). Т.й. ва автомобиль йуллари тугуни. Йирик саъдо-сановат маркази, дон ва бошқа қ.х. маҳсулотлари бозори. Тракторсозлик, станоксозлик э.ди, озиқ-овқат, туқимачилик, металлсозлик корхоналари бор. Хунармандчиликда қўлда гилам туқилади, пойабзал ва чармдан турли буюмлар тайёрланади.

Шаҳарга мил. ав. 3-а.да асос солинган. Мил. ав. 3-а. охири ва 2-а.ларда Ну-мидийлар қироллиги пойтахти бўлган ва Пирта (Кирта) деб аталган. Мил. 311 й.да римликларга қарши қўзғолонни

бостириш вақтида вайрон қилинган. Шаҳар 313 йдан уни қайта тиклаган Рим императори Константин номи б-н атала бошлаган. 7-а.дан бошлаб турли араб давлатлари таркибига, 16-а.да турклар қўл остига ўтди. 1837 й.да Франция кўшинлари томонидан эгалланди. Шаҳар жазирликларнинг мустақиллашчиликка қарши озолик ҳаракатларининг муҳим марказларидан бўлган. Меъморий ёдгорликларидан Кутта масжид (11-а.), мадраса ва макбаралар (18-а.), Аҳмадбой саройи (19-а.), ун-т мажмуаси (20-а.) ва б. сақланган. Бадий ҳунармандчиликнинг қад. маркази. Музей бор.

КОНСТАНТИНОВ Борис Павлович [1910.23.6(6.7), Петербург — 1969.9.7, Ленинград] — рус физиги, акад. (1960). Асосий илмий ишлари акустика, физик-кимё, ядро физикаси, плазмалар физикаси, астрофизика, голография ва б.га оид. Биринчи бўлиб товуш мутлақ силлиқ ва қаттиқ сирдан қайтганда унинг ютилишини аниқлаган, берк биноларда товуш реверберациясининг тўлқин назариясини яратган; у эригаларда ионларнинг ҳаракатчанлигини текшириб, кимёвий элементларнинг миқдорини ва уни сифат жиҳатдан таҳлил қилиш усулини ишлаб чиққан; турғун изотопларнинг физик-кимёвий хоссалярини таҳлиқ қилган; плазманинг корпускуляр диагностикасини тавсия этган, плазманинг оптик ва микроўлқин диагностикаси усулини ривожлантирган. К. раҳбарлигида фотография, телевизион ва фототелевизион голографик системаларнинг параметрлари аниқланди.

КОНСТАНТИНОПОЛЬ, Византий — Византия империяси пойтахти. 324—330 й.ларда *Константин I* воес солган ва император шарафига «Константинополь» — «Константин шаҳри» деб ном қўйилган. 330 й.да Константин I Рим империяси пойтахтини шарққа К.га кўчиради. Давлат муассасалари ва сенатнинг Римдан кўчириб келиниши К.нинг ривожланишига одиб келди. Йирик савдо йўлларининг кесинган

Константино шаҳрининг умумий кўриниши.

Султон Меҳмед II томонидан 1453 й.да Константинополнинг олинishi (Бертаццо делла Бракьернинг савдати китобидан олинган миниатюра, 15-а.).

жойида жойлашган шаҳар, Шарқ ва Ғарб ўртасида иқтисодий, савдо ва миллий алоқаларни боғловчи марказга айланди. 4-салиб юриши даври (1202—04)да салибчилар томонидан таланди. 1204—61 й.ларда Латин империяси пойтахти. 1261 й. византияликлар генуэликлар б-н иттифоқ тузиб, шаҳарни қайтариб олдилар. 1453 й. 29 майда уни усмонли турклар эгаллаб, номини Истамбул деб ўзгартирганлар. К. кейинчалик, *Истамбул* номи б-н 1923 й.гача Туркия пойтахти бўлган.

КОНСТАНТИНОПОЛЬ ШАРТНОМАЛАРИ (1700, 1879) — 1) 1700 й. 14 июлда Россия б-н Туркия ўртасида тузилган шартнома. Унга кўра, Азов денгизи ва унинг атрофидаги ерлар Россияда қолдирилди, у Крым хонига тулайдиган йиллик тўловлардан халос бўлди. Туркия эса Россия қайтариб берган Днепр атрофидаги ўз истеҳкомларини бузиб ташлаш мажбуринини зиммасига олди; 2) Россия б-н Туркия ўртасида 1877—78 й.лардаги рус-турк урушидан сўнг 1879 й. 27 янв. (8 фев.)да имзоланган сулҳ шартномаси. У Берлин битимида ўзгартиришсиз қабул қилинган Сан-Стефано шартномасини (1878) янада мустақкамлади. Туркия Россияга тулайдиган контрибуцияларнинг миқдорини белгилаб берди.

КОНСТАНТЛИК (лот. constans — доимийлик, ўзгармаслик) (психологияда) — муайян объекتلарни идрок қилиш шароитлари (масофа, ёруғлик ва б.) ўзгарганда улар хусусияти (ҳажми, ранги, шакли ва б.) нинг идрокда барқарор сақланиши. Мас., киши бирор нарсадан узоқлашса, унинг кўз тўр пар-

дасидаги акси кичиряди, лекин шу нарса-нинг идрок этилган тасмоли ўзгармайди.

КОНСТАНЦА — Руминиянинг жан-шарқий қисмидаги шаҳар, Констанца жудецининг маъмурий маркази. Атрофидаги қурорт р-нлар б-н бирга алоҳида маъмурий бирлих сифатида ажратилган. Мамлакатнинг Қора денгиз соҳилдаги муҳим порти (юк ортиб-тушириш йилга 15 млн. т). Т. й. ва автомобиль йўллари тўтуни. Аэропорти халқаро аҳамиятга эга. Аҳолиси 342,2 минг киши (1998). Машинасозлик, хусусан, кемасозлик — етакчи саноат тармоғи. К. — жуи саноатининг йирик марказларидан. Озиқ-овқат, тикунчилик, қурилиш материаллари, целлюлоза-қоғоз, мебель саноати корхоналари, несиндик электр ст-яси мавжуд. Балқ овлан базаси. Археология ва бадий музейлар, театр бор. Халқаро аҳамиятдаги қурорт шаҳар. К. ўрнида мил. ав. 6-а.гача юнонлар-полиси бўлган, 1878 й.дан Руминия таркибига. Меъморий ёдгорликлардан антик даврга хос турар жой, базилика қолдиқлари (5—6-а. лар), масжидлар сақланган.

КОНСТАНЦИЙ II Флавий Юлий (317, Сирмий — 361, Мопсукрена, Киликия) — Рим императори (337—361). Ариандик (христиандик оқимларидан

бири)ни қўллаб-қувватлаб, бутхоналарни ёптирган, қурбонлик қилишни таъқиқлаган.

КОНСТЕБЛ (Constable) Жон (1776. 11.6. Ист-Бергхолт, Суффолк — 1837. 31.3. Лондон) — инглиз rassomi, реалистик манзара жанрининг йирик намоянчаси. Лондондаги Б.А.да ўқиган (1800—05; 1829 й.дан Б.А. аъзоси). К. 18-а. рангтаъсирига хос бўлган шартлиликдан воз кечиб, Европа манзара жанрида биринчи бўлиб манзарани кузатишга, асарни тулиқ натурадан яратилишга эришди. Асарларида дала ва эркин қўйилган бўёқ суртамлари воситасида нурлар жилоси, нур-ҳаво ҳолати муҳитини ҳосил қилди, табиатнинг яхлитлиги ва моддийлиги ҳиссини акс эттирди («Флэтфорддаги тегирмон», 1817; «Пичинга кетаётган арача», 1821; «Сакраётган от», 1825; «Галлазор», 1826; «Детхем подийси», 1828 ва б.). К. ижоди Европа (жумладан, француз ва б.да реалистик манзара жанрининг шаклланишига, *панор* санъати ривожига кучли таъсир кўрсатган.

КОНСТИТУЦИЯ (лат. *constitutio* — тузилиш, тузув) — давлатнинг асосий қонуни. У давлат тузилишини, ҳокимият ва бошқарув органлари тизимини, уларнинг ваколати ҳамда шакллантирилиш тартиби, сайлов тизими, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шунингдек, суд тизимини белгилаб беради. К. барча жорий қонуларнинг асоси ҳисобланади.

К. давлатчилик белгисидир. Бир-биридан фарқланувчи юридик ва ҳақиқий (фактик) К. тушунчалари бор. Юридик К. ижтимоий муносабатлар доирасини тартибга солувчи маълум ҳуқуқий нормалар тизими. Ҳақиқий К. эса — шундай муносабатларнинг ўзи, яъни реал мавжуд муносабатлардир. К. ўз шаклига қўра, кодекслаштирилган, кодекслаштирилмаган ва аралаш турларга бўлинади. Кодекслаштирилган К. — конституциявий ҳусусиятга эга барча асосий масалаларни тартибга солувчи бир бутун ёзма ҳужжат ҳисобланади. Агар айни ўша масалалар бир неча ёзилган ҳужжатлар б-н тартибга солинса, у ҳолда К. кодекслаштирилмаган ҳисобланади. Аралаш турдаги К. парламент томонидан қабул қилинган қонулар ва суд прецедентлари б-н бирга, одатлар ва назарий шарҳларни ҳам ўз ичига олади, яъни қисман ёзилган бўлади. Ўзгартириш киритиш усули бўйича К. юмшоқ ва қаттиқ турларга бўлинади. Уларнинг биринчиси оддий қонун қабул қилиш йўли б-н ўзгартирилиши мумкин. Иккинчиси махсус тақомиллаштирилган тартибда

(парламент аъзолари овозининг маънавий кўпчилиги, баъзан эса референдум ўтказиш, тузатишларни муайян миқдордаги федерация субъектлари томонидан рағбификациялаш ва ш.к.) ўзгартирилиши мумкин. Амак қилиш муддатлари бўйича К.лар доимий ва муваққат турларга бўлинади.

Давлат фаолиятининг турли соҳаларида К.га ривож қилинишини назорат этиш Олий суд ёки *Конституциявий суд* номмасига юкланади. «К.» атамаси Қад. Римдаёқ бор эди (император К.си деб аталган қонун). Амир Темур «Тузуклар»и Шарқ ва Осиё мамлакатлари цивилизациясига хос алоҳида шаклдаги конституциявий ҳужжат ҳусусиятига эга бўлган. У шариат қонуни б-н бир қаторда Ўрта Осиё халқлари тақдирига кучли таъсир ўтказган. Европадаги тарихий тараққиёт ҳоз. кунда амалда бўлган К.ларнинг 2 гуруҳини вужудга келтирди. 1-гуруҳ — ҳоз. замон шароитларидан кескин фарқ қилувчи шароитларда қабул қилинган эски К.лар. Бу ҳилдаги К.ларга 1787 й.ги АҚШ Конституцияси, 1831 й.ги Бельгия К.си, 1874 й.ги Швейцария К.си мисол бўла олади. 2-гуруҳга 20-а.нинг 2-ярмида қабул қилинган «инги дилда» К.лари киради. Улар дастлабки К.лардан ҳуқуқ ва эркинликлар ин-тининг, К.нинг ҳимоя қилиш механизмлари ва ижтимоий муаммоларга мувожабат қилиш механизмларининг кенгайиши натижасида конституциявий тартибга солиш ҳокимияти кўпайиши б-н фарқ қилади.

Халқаро конституциявий таърибадарини ўрганиш, халқаро ҳужжат қондаларини инобатга олиш, миллий давлатчилик анъаналардан келиб чиқиб натижасида яратилган ЎЗР Конституцияси (1992 й. 8-дек.да қабул қилинган) жаҳон андозаларига мос бўлиб, халқаро талабларга жавоб беради (қ. *Ўзбекистон Республикасидаги Конституцияси*).

А.Самат Саидов.

КОНСТИТУЦИЯВИЙ МОНАРХИЯ — монархия бошқарув шаклининг алоҳида тури. Унда монарх ҳокимияти *конституция* б-н чекланган бўлади, сайлаб қўйилган қонунчилик органи — *парламент* ва мустиқил судлар бўлади. Ҳоз. вақтда К.м.нинг икки шакли: дуалистик монархия ва парламент монархия мавжуд (қ. *Монархия*).

КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД — бир қанча давлатларда ягона ёки асосий иши *конституциявий назоратни* амалга ошириш бўлган алоҳида орган. Биринчи марта 1920 й. Австрияда таъсис қилинган. Шундан эътиборан бу тартибот Фарбий ва Шарқий Европада

кент ёйилди, шунингдек, Осиё, Африка ва Американинг айрим мамлакатларида қабул қилинган. К.с. одатдаги олий судлардан фарқ қилиб, умумий юрисдикция судлари тизимига кирмайди. Баъзи мамлакатларда (мас., РФ) К.с. алоҳида тинфалаги суд ҳисобланади ва шунга қўра суд тизимига киради, бошқа мамлакатларда (ГФР, Италия, Руминия, Болгария, Монголия) — суд ҳокимиятига алоҳиси йўқ алоҳида назорат органи ҳисобланади. К.с. аъзолари парламент томонидан сайланади (ГФР, Хорватия) ёки давлат бошлиғи томонидан тайинланади (Кипр); баъзида К.с. аъзоларини парламент ва ҳокимият ҳамда адлиянинг бошқа органлари тайинлайди (мас., Италия К.с.ни тенг миқдорда президент, парламент ва магистратура тайинлайди). К.с. конституциявий назоратни амалга ошириш б-н бир қаторда турли мамлакатларда конституцияга шарҳ бериш ҳуқуқига эга, сиёсий партияларнинг фаолияти конституцияга мувофиқ келиш-келмаслиги масаласини ҳал қилади, ваколатлар б-н боғлиқ низоларни кўриб чиқади ва ҳ.к. Ўзбекистон Республикаси К.с. суд тизимига кириб, қонулар ва б. ҳужжатларнинг ЎЗР Конституциясига мослигини аниқлайди. Конституция ҳимоячиси ҳисобланади. Унинг фаолияти махсус К.с. тўғрисидаги қонун б-н тартибга солинади (яна қ. *Ўзбекистон Республикасидаги Конституциявий суди*).

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҚОНУН — бир қанча мамлакатларда конституциявий ҳуқуқнинг асосий манбаларидан бири. Баъзи мамлакатлар (аҳолиси француз тилида сўзлашувчи мамлакатлар, шунингдек, Руминия ва б.да — бу конституцияга ўзгартириш киритувчи қонун, бошқа мамлакатлар (мас., Россия Федерацияси, Ўзбекистон ва Қозғистон)да К.қ. конституцияда қўла тутилган масалалар бўйича қабул қилинган қонулар, К.қ.лар сирасига, аввало, конституция киради ва ўз юридик мақомига қўра, улар орасида энг юқори ўринни эгалдайди. ЎзРда «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида» қонун (1991 й. 29-дек.да умумхалқ референдуми б-н тасдиқланган), «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тўғрисида» қонун (1993 й. 28-дек.), «Референдум яқуларни ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида» қонун (2002 й. 4-апр.) К.қ. ҳисобланади. К.қ.лар 2 гуруҳга бўлинади: 1) конституцияга ўзгартириш ва қўшимчалар киритадиган К.қ.лар; 2) Конституциянинг муайян

меъёрлари мазмунини кенгроқ очиб берадиган ва аниқлаштирадиган, хусусан, муҳим давлат муассасалари ҳамда органлари, мас., муайян давлат парламенти, ҳукумати, инсон ҳуқуқлари бўйича парламент вакили (омбудсман), референдум, судлар ва суд тизими ва б. давлат органлари тўғрисидаги К.қ.лар. К.қ.ларнинг олий юридик мақомга эга бўлишнинг белгилловчи омидлар: 1) улар тартибга солиб турадиган муносабатлар ёки давлат органлари фаолияти жамият ва давлат ҳаётида муҳим ўрин эгаллаш керак; 2) уларни қабул қилишнинг алоҳида, қатъий белгилаб қўйилган тартиби ишлаб чиқилган бўлиши зарур; мас., оддий қонунларни қабул қилиш учун парламент аъзоларининг оддий кўпчилик овози kifойа қилса, К.қ.ларни қабул қилиш, уларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш учун депутатларнинг камидан 2/3 қисми ёқлаб овоз бериши талаб этилади. Баъзи давлатларда (мас., Россияда) К.қ.ларни қабул этиш учун парламент юқори палатасида депутатларнинг камидан 3/4 қисми ёқлаб овоз бериши ҳамда Президентнинг *вето* ҳуқуқи татбиқ қилинмаслиги керак.

КОНСТИТУЦИЙАВИЙ ҲУҚУҚ — асосий ҳақимоний муносабатларни тартибга солишчи ҳуқуқий нормалар йиғиндиси. Ҳуқуқ тизимининг етакчи соҳаси. К.қ. нормалари давлатнинг ҳақимоний ин-қтисодий, сиёсий ва ҳудудий тузилиши, унинг фуқаролик жамияти ин-глари б-н муносабатлари тартибини, фуқаро ва шахс ҳуқуқ ҳамда эркинликлари амалга оширилишининг асосий тамойилларини, давлат ҳоқимияти органлари тизимини белгилайди. Бир қанча мамлакатларда (жумладан, ЎзРда ҳам) ушбу ҳуқуқ соҳасини белгилаш учун *давлат ҳуқуқи* тушунчаси қўлланади.

К.қ.нинг асосий тамойиллари: бошқарувиинг республика шакли, инсон ва фуқаролар ҳуқуқ ҳамда эркинликларининг устунлиги, ҳоқимиятларининг бўлиниши. Ўзбекистон Республикасининг К.қ.и Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузуми асосларини; инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ҳамда эркинликлари, уларнинг кифолатларини; маъмурий-ҳудудий ва давлат тузилишини; сайлов тизимини; ҳоқимият тизими ва давлат органлари тизимини ташкил этиш ҳамда фаолиятининг асосий тамойилларини; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш асосларини мустаҳкамлайди. К.қ. манбалари: Конституция, конституциявий қонунлар, халқаро ҳуқуқ нормалари, Олий вакиллик, иккo этувчи ҳоқимият, маҳаллий вакиллик ва конституция-

вий суд ҳужжатлари ва ҳ.к. Ўзбекистон Республикаси К.қ. манбалари: ЎзРнинг Конституцияси, ЎзРнинг халқаро шартномалари, ЎзР Конституциявий қонунлари, ЎзР қонунлари, ЎзР Конституциявий суди қарорлари, ЎзР Олий Мақлиси қарорлари, ЎзР Президентининг фармонлари, ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг норматив ҳужжатлари, Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияси, маҳаллий давлат ҳоқимияти норматив ҳужжатлари, ЎзР ва унинг субъекти ўртасидаги келишувлар, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси қарорлари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг норматив ҳужжатлари.

К.қ. айни вақтда, Конституция, унинг мазмун-моҳияти, аҳамияти, жамиятдаги ўрни ҳақида маълумот берувчи фан ҳамдир. Кенгроқ маънода, у конституциявий ин-глар ҳақидаги тасаввур ва билимлар, конституциявий нормалар ва улар орқали тартибга солинган муносабатлар ҳамда қонунчиликни ривожлантирувчи қарашлар тизимдир. Бу фан конституциявий-ҳуқуқий муносабатларга баҳо беради, конституциявий ин-гларни ўрганади, муаммоларни аниқлаб, уларни ҳал қилиш йўлларини кўрсатади.

Абдулжаббор Туловнинг.

КОНСТРУКТИВ ЙЎНАЛИШ (математикада) — конструктив жараёнлар ва математика асосий масаласининг конструктив объектларни тадқиқ қилишни тан олиш б-н боғлиқ математик дунёқараш.

КОНСТРУКТИВ МАНТИҚ (лот. constructio — тузиш, қуриш, ясаш) — математик мантиқдаги йўналиш. Асосчилари: Д.Брауэр, Г.Вейд, А.Гейтинг ва б. Чекли кўп объектларга мансуб бўлган принципларни чексиз кўп объектларга қўллашни инкор этади (мас., бутуннинг қисмдан катталиги ҳақидаги қоида). Чексизлик тушунчаси классик (анъанавий) мантиқ ва К. м.да турлича талқин этилади. Классик мантиқ чексизлигини тугал мавжуд деб, К. м. эса илошқор шаклланаётган деб қарайди. К. м. учун объектлар ва умуман мантиқий математик назарияларни индуктив тузиш (конструкциялаш) характерли. Айрим олимлар К. м. принципларига асосланиб, ҳоз. замон математик мантиқ ва мат.нинг асосий натижаларини қайта қуриб чиқишга уринмоқдалар.

КОНСТРУКТИВ МАТЕМАТИКА — мат.нинг конструктив объектлар ва конструктив жараёнларни ўргинувчи бўлими. Мат.да ҳурйиш усули маълум бўлган объектлар конструктив

объектлар, бу объектларни қуриш жараёни конструктив жараён дейилади. Мас., 100^{100} конструктив объект, 1 дан 100^{100} гача санаш конструктив жараёндир. Классик (яъни анъанавий) мат.да конструктивмас объектлар ҳам ўргинилади. Мас., $[a, b]$ кесмада узлуксиз $f(x)$ функциянинг чегараси, яъни $|f(x)| < M$ тенгсизлик бажариладиган M сон мавжуд (Вейерштрасс теоремаси). Бу ерда M сон конструктивмас объектдир: математик тақдидда унинг мавжудлиги исботланади, аммо қуриш (яъни ҳисоблаш) усули кўрсатилмайди. Классик мат.да конструктивмас объектларнинг мавжудлиги, асосан, классик мантиқнинг «учинчи имконият истисно» қоидаси, актуал чексизлик абстракцияси (маълум хоссага эга бўлган нарсалар бир объект — тўплам ташкил қилишидан иборат принцип), танлаш аксиомасига асосланиб исботланади.

Конструктивмас объектлар мавжудлигини исботлаш, уларнинг хоссаларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга бўлса ҳам 20-а. бошларидан Д. Гильберт, Л.Брауэр ва б. математиклар томонидан танқид қилинди. Улар «учинчи имконият истисно» қоидаига асосланмаган математик йўналиш — интуитивизмга асос солдилар. Лекин интуитивистик мат.нинг ҳам бош мақсади конструктив объектларни ўрганиш эмас эди.

1950 й.ларда рус математиги А.А.Марков потенциал бажарилувчанлик ва айнан тенглаш абстракцияларига асосланган йўналиш — К. м.га асос солди. Потенциал бажарилувчанлик абстракцияси инсоннинг фазодаги ва вақтдаги имконияти чегараланмаган, деган принципдан иборат. Мас., унта чизик 11111111111111111111 чизиш мумкин, лекин 100^{100} та чизик чизиш учун инсон умри етмайди. Потенциал бажарилувчанлик абстракцияси 100^{100} та чизик чизиш мумкин, деб ҳисоблашга имкон беради. Айнан тенглаш абстракцияси маълум хоссалари бир хил объектларни тенг, деб ҳисоблашга имкон беради. Мас., фақат сон б-н қилинса, 1111111111 символлар маъмураини 10 сон деб қараш мумкин. К. м.нинг энг содда объектлари натурал сонлардир, 0, 01, 0111, ... (бу ерда 0 — натурал сон белгиси). Натурал сонлар олдинга — (минус) белгисини қўйиб, манфий сонлар, икки бутун сон орасига / (каср чизиги) объектларга айлантирилади. К.м.нинг объектлари конструктив жараёнини қўйиб, рационал сонлар конструктив жараёнининг аниқ математик ифодаси бўлиши *алгоритм* тушунчаси асосда қурилади. Шу усул

б-н конструктив ҳақиқий сон, конструктив функция ва б. тушунчалар таърифланади. К. м.нинг классик матдан фарқи катта. Мас., К. м.да ҳақиқий ўзгаришчилик функциялар доим узлуксиз бўлади ва ҳ. к.

КОНСТРУКТИВ ОБЪЕКТЛАР — қ. *Конструктив математика*.

КОНСТРУКТИВИЗМ (лот. constructio — қуриш, ясаш) — 20-а.нинг 20-й.лари санъат ва адабиётда вужудга келган оқим. Дастлаб меъморликда қурилиш техникаси ва технологияси ютуқлари таъсирида юзага келди ва ривожланди. К. бадий лойиҳалар (*бухалит*)ни шаклланишига ҳар тарафлама имкон яратди. К. тарафдорлари атроф муҳитни «қуриш» вазифасини илгари сурдилар. Қурилган бино ва яратилган буюмларни содда ва ихчам, қулай ва мақсадага мувофиқ бўлишини эътироф этидилар. Меъмор ва рассомлар ҳамкорликда одамлар яшаيدиган муҳитни яратиш, уларнинг кайфияти, меҳнат фаолиятига таъсир этиши мумкин деб билдилар. К. назарётчилари инглиз Ж.Рескин, У.Моррис, америкалик Х.Гринос, Л.Х.Салмин, австриялик О.Лоза, француз О. Перре, Ле Корбюзье, немис меъморлари В. Гропиус, Х.Мейер, россиялик ака-ука Веснинлар, М.Гинзбург ва б.нинг амалий ва назарий қарашларида шу йўналиш воқилари ўз аксини топди. Европа, Америка, Осиёда кенг ёйилиб «элқаро услуб» даражасига кўтарилди. Ўзбекистонда меъморлардан Г.П.Бауэр, Г.М. Сваричевский, С.Н.Полупанов ва б. К. услубини кенг қўллашга ҳаракат қилишган.

Таъсирий ва амалий санъатда идиш, мебель, жиҳозларнинг янги нусхалари, газламалар учун расмлар яратилди, кийимларнинг янги ва қулай шакллари ишлаб чиқилди. К. графика ривож, катоб иши, ҳарф терISH ва б.да муҳим аҳамият касб этди. Театр декорациясида анъанавий безаклар ўрнига соҳнадаги ҳаракат мазмунига хизмат қиладиган «дастгоҳ»лар яратилди. Ўзбекистон таъсирий санъатида В.Уфимьев ижодида К. таъсири кузатилади, 60—70-й.ларда плакат жанрида кенг қўлланилди. К. қондалари Ф. Кагаров, И.Абдуллаев, Ҳ.Хасанов ва б. ижодида ўз аксини топди.

Адабиётдаги К. дастлаб Россиядаги «сўд» оқим — *футуризм* ичида намоён бўлди. 1924—30-й.ларда конструктивистларнинг адабий маркази гуруҳи маъжуд бўлиб, унга И.Сельвинский, К.Зелинский, В.Инберг, Э.Багрицкий, Б.Агалов ва б. кирган эди. К. вакиллари бадий асарга «конструкция» сифати-

да қараб, образнинг ҳар бир унсурига «маъно юклашга» ҳаракат қилдилар. Бу амалда схематизмга, шнор ва реклама услубига олиб келди. Музтов мероснинг аҳамиятини етарли баҳоламалик К.ни футуризм б-н яқинлаштирди. К.га мойиллик 20-й.ларда Шохир Сулаймон, Файратий каби ўзбек шоирларининг ижодида ҳам сезилган. Конструктивистларнинг адабий маркази жамоатчилиكنинг каттиқ танқидига учради, фаолиятини 1930 й.да тугатди.

КОНСТРУКЦИОН МАТЕРИАЛЛАР

— қуш қабул қиладиган, нагрузка тушадиган, конструкция деталлари тайёрланадиган, физик, механик ва химий хоссалари яхши бўладиган материаллар. Металл, металлмас ва композицион, қуймабон хиллари бор. Металл К. м. ичида *пўлат* энг кенг тарқалган; булардан ташқари *чўни*, *алюминий қотишмалари*, *бериллий қотишмалари*, *вольфрам қотишмалари*, *магний қотишмалари*, *титан қотишмалари*, *хром қотишмалари* ва б. ҳам К. м.га тааллуқли. Технологик аломатлари буйича, деформациялаб (прокатлаб, пресслаб, штамплаб) олинадиган, қуйиб, пайвандалаб, пишириб, елимаб тайёрланадиган материалларга; ишлатилиш шароитига кўра, нормал, паст ва юқори т-раларда ишлатиладиган (*оловбардош қотишмалар*, *оловбардош бетон*) материалларга; структурасига кўра, ферритли, аустенитли пўлатлар; мустаҳкамлаш турига кўра, тобланадиган, яхшиланадиган, дисперсли-мустаҳкамландиган (кийин эрийдиган диспер заррали), эскиртириладиган, мустаҳкамлик кўрсаткичи буйича (мустаҳкамлиги юқори пўлат ва чўнилар) турларга бўлинади. К. м.нинг механик хоссалари (конструкциянон мустаҳкамлиги, ўтга чидамчилиги, қовушоқлиги, оловбардошчилиги, коррозияга чидамчилиги ва б.) уларнинг сифат кўрсаткичларини белгилайди. Металл К. м. га термик ишлов бериб, уларнинг пластиклиги оширилади. Катта нагрузкада ишлайдиган деталлар қайта эритилган пўлатлардан тайёрланади. Машинасозликда тирсақли вал, тишли гочшираклар ва 1200° гача т-рада ишловчи деталлар тайёрлашда чўни кенг қўлланилади. Никелли ва кобальтли қотишмалар 1000—1100° гача т-рада мустаҳкамлигини сақлайди; улар авиация ва ракета двигателлари тайёрлашда, алюминий қотишмалари (мустаҳкамлиги 550—750 Мн/м²) самолёт, вертолёт, ракета корпусларини тайёрлашда қўлланилади. Титан қотишмаларининг мустаҳкамлиги 1600 Мн/м² дан ортиқ бўлиб, компрессор, авиация двигателлари, тибийёт асбоблари ясашда ишлатилади.

Металлмас К. м. га бетон, ўтга чидамли материаллар, пластмассалар, шпша, сопол, резина ва ёғоч материаллар кирди. Улар самолётсозлик, ракетасозлик, машинасозлик, радиотехника ва кемасозликда қўлланилади. Композицион К. м.: ил, сим, ипсимон кристаллар, қийин эрийдиган бирикма ва б.

КОНСТРУКЦИЯ (лот. constructio — тузилиш, қурилиш) — 1) машина, ишшоот ёки узел ва деталларнинг тузилиш схемаси, шунингдек, машина, ишшоот, узеллар ҳамда уларнинг деталлари. К. да керакли қисм ва элементларининг шакли ҳамда ўзаро жойлашishi, уларни бириктириш усуллари, ўзаро таъсири ва қандай материаллардан ясалishi ҳисобга олинади; 2) илмий ёки бадий асарларнинг тузилиши (қ. *Композиция*); 3) бир синтактик бирлиكنи ташкил қилувчи сўзлар бирикмаси.

КОНСУЛ (лот. consul — маслаҳатчи)

— 1) Қад. Римда илк республика даврида вужудга келган олий мансабдор шахс. Консуллар 2 кишидан иборат тартибда дастлаб 1 йиллик муддатта фақат *патрицийлар* томонидан сайланган. Мил ав 367 й.дан сўнг К.дан бири *плебейлар* орасидан сайланган. К. халқ йиғинлари ва сенатни чақирган. Алоҳида ҳолларда сенат К.га чексиз ҳуқуқлар берган. К. империя даврида ўз амалий аҳамиятини йўқотиб, фахрий унвонга айланган; 2) ўрта аср Шим. ва Марказий Италия шаҳарларидаги олий мансабдор шахс. 8-а.нинг 1-ярмида К. фуқаролар томонидан, асосан, 1 йилга 4—12 кишидан иборат тартибда сайланиб, олий ижрония, маъмурий, молиявий, суд ва қисман қонун чиқарувчи ҳокимиятга эгаллик қилган ва шаҳар патрицийлари манфаатини ифода этган; 3) бир давлатнинг бошқа давлат ҳудудидан ўз мамлакати, унинг юрдиқ шахслари ва фуқаролари манфаатларини ҳимоя қилиш, 2 давлат орасида сийсий, иқтисодий, илмий ва маданий алоқаларни ривожлантиришга ёрдам бериш учун тайинланадиган мансабдор шахс. К.нинг тайинланишида уни қабул қилувчи давлатнинг аниқ розилиги талаб этилади. К. қабул қилувчи давлатнинг қонунлари, одат ва анъаналарини бузмаслиги лозим. К.нинг фаолияти уни юборувчи давлат элчиҳонаси томонидан назорат этилади. К.лик тоифалари К.ларнинг ўз хизмат даражалари б-н боғлиқ унвонлари бўлиб, уларнинг 4 хили маъжуд: Бош К., К., Вице-К. ва К.лик агентлари. К.лик тоифаларини бериш, юборувчи давлатнинг ички иш ҳисобланади ва шу дав-

латнинг қонуллари б-н тартибга солинади. 1963 й.да БМТ доирасида «Клик алоқалари ҳақида» Вена Конвенцияси ишлаб чиқилган, 1994 й. 6 майда Ўзбекистон Республикаси ушбу Конвенцияга қўшилган. Ўзбекистон, шунингдек, бир қатор давлатлар б-н Клик битимлари тузган ва уларда Клик ваколатхоналари ва б. мансабдор шахслар фаолият доираси, ҳуқуқ, имтиёз ва имунитетлари белгиланган. 1996 й. 29 авг. да Ўзбекистон Республикаси Консуллик устави қабул қилинган, унда Клик муассасаларининг ишлари ташкил этиши, шу ишларни бажариш тартиби Клик мансабдор шахслар томонидан белгилаб берилди.

КОНСУЛЛИК, консуллик ваколатхонаси — икки давлат орасида алоқалар ўрнатилиши натижаси ўзaroқ ташкил этиладиган ваколатхона. К.нинг мақоми икки томонлама битим ёки халқaro ҳуқуқнинг амалдаги нормаларига кўра белгиланади. К.нинг мақоми, одатда, дипломатик вакилликка тенглаштирилади. К.нинг жойлашган ўрни, баъзи ҳолларда эса, унинг ходимлари сони, К. ўз фаолиятини амалга оширадиган округ ҳам қабул қилувчи давлат вакиллари б-н келишилади. К. округи — қабул қилувчи давлатдаги, ҳукуматлар ўртасидаги битимга мувофиқ консул ўз зиммасига юклатилган мажбуриятларни бажарадиган ҳудуд. Бир қатор ҳолатларда К. округи энг имтиёзлаштирилган ҳолат шароитлари қўлланилиши туфайли аниқлангани мумкин. Алоҳида К. мавжуд бўлмаган ҳолларда элчихонада қабул қилувчи давлат пойтахти ёки бошқа ерларда К. вазифаларини бажариш учун К. бўлими ташкил этилади. Элчихонанинг К. бўлимида ишлаш учун элчихонанинг дипломатик ва маъмурий-техник ходимлари ажратилади, улар элчихонага тегишли бўлганлиги учун ўз мақомини сақлаб қоладилар.

КОНСУЛЛИК ИММУНИТЕТИ — консуллик муассасасига, шу муассаса ходимлари ва уларнинг оила аъзоларига бериладиган имтиёз ва афзалликлар. ЎзР Консуллик уставига биноан, мажкур шахслар Консуллик муносабатлари тўғрисидаги 1963 йилги Вена конвенциясида, ЎзР б-н консулхона жойлашган давлат ўртасидаги шартномаларда, шунингдек, халқaro ҳуқуқнинг умумий меъёрларида назарда тутилган имтиёзлар ва имунитетлардан фойдаланади (77-модда).

КОНСУЛЛИК ПАТЕНТИ — Консул ваколатларини тасдиқловчи гувоҳнома. Унда консулнинг тўлиқ ном-шарифи,

қайси тоифага мансублиги, консуллик округи ва консуллик манзили кўрсатилади. ЎзР Консуллик уставига биноан, консул лавозимга тайинланаётганида ЎзР Ташқи ишлар вазирлигида унинг консуллик округи белгилаб берилган К. п.ни олади (14-модда).

КОНСУЛЛИК ТОИФАЛАРИ — қ. *Консул*.

КОНСУМЕНТЛАР (лот. *consumo* — истеъмол қиламан) — трофик занжирда тайёр органик моддаларни истеъмол қиладиган организмлар. К.нинг барчаси гетеротроф. Битта занжирда биринчи тартибдаги (ўтхўр ҳайвонлар), иккинчи, учинчи ва ҳ.к. тартибдаги К. (ўтхўрлар, *виртчилар*, *паразитлар* ва б.) ўрни олади.

КОНТ (Comte) Огюст (1798.19.1, Монпелье — 1857.5.9, Париж) — француз файласуфи, *позитивизм*нинг асосий вакили. *Сен-Симонга* қотиблик қилган (1817—22). Тарих ва социологияга оид қарашлари Сен-Симоннинг кучли таъсирида бўлган. К. ҳар қандай метафизикани рад этган. Позитивизмга эмпиризм б-н мистицизм орасидаги ўрта йўл сифатида қараган. К. фикрича, фан моҳиятини эмас, фазат ҳолисани билди. Жамият тараққиётини белгилловчи инсоният ақл-заковати эволюциясининг 3 босқичи (илоҳий, метафизик, позитив ёки илмий) назарисини илгари сурди. Фанлар таснифини ишлаб чиқди. К. «социология» тушунчасини илк бор фанга киритди, у туфайли социология муайян илмий тизимдан жой олди. К.га кўра, кишилик жамиятини ташкил этиш социологиянинг амалий мақсади ҳисобланади. Асосий асарлари: «Позитив фалсафа курси» (1—6-жиллар, 1830—42), «Позитив сиёсат тизими» (1—4 жиллар, 1851—54).

КОНТАКТ (лот. *contactus* — бир-бирига тегиб туриш) — 1) ўзаро таъсир, алоқа; ишдаги ҳамжиҳатлик, бир-бирини тушуниш; 2) туташши, тегишиш сирти, жойи, зонаси; 3) электротехникада — электр занжир қисмларининг бир-бирига тегиши, клеммаларининг туташishi; икки симнинг туташishi натижасида бир симдан иккинчисига ток ўтади; 4) транспортда — трамвай ёки троллейбусда юқори вольтли симдан ток ўтказувчи тармоқ (К. тармоғи); 5) метрополитенда — электр вагоннинг ток қабул қилувчи қурilmасига сирпанма туташув тарзида ток узатиш учун асосий т.й. рельс ёнидан ўтказиладиган қаттиқ сим (К. сими); 6) Қ. лайванд (қ. *Лайвандлик*); 7) геологик К. — Ер пўстида ёнима-ён жойлашган (чегараловчи) бўлақларни турли тоғ жинсларининг туташishi юзаси.

Нормал, интрузив (магматик), тектоник К. фарқ қилинади. Нормал ёки стратиграфик К.да чуқиндан ёки эффузив тоғ жинси қад. тоғ жинсини ёриб чиқиб унда турли К. ўзаришларини ҳосил қилади; интрузив К.да ёш интрузив тоғ жинси қадимгисини ёриб ўтади; тектоник К.да таркиби, ҳосил бўлиши ва ёши турлича бўлган тоғ жинслари тектоник ёриқ орқали бир-бири б-н туташади. К.ни ўрганиш тоғ жинсларини бир-биридан ажратилиш ва улар ёшини нисбатан аниқлашга ёрдам беради.

КОНТАКТ МЕТАМОРФИЗМИ — тоғ жинсларининг унга сингиб ўрнашган интрузив магматик жисмлар таъсирида ўзгариши. Меъёрин (контакти) ва контакт-метасоматик метаморфизми фарқ қилинади. Биринчи ҳолатда тоғ жинсларининг таркиби деярли ўзгармайди, иккинчисида эса жинслар таркиби буткул ўзгаради. К.м.га чуқинли жинслар ҳам, магматик жинслар ҳам учраши мумкин. К.м.нинг характерли минераллари: андалузит, кордиерит, брусит, тремолит-актинолит, диопсид, гроссулар, шпинель, волластонит, роговая обманка (шоҳ алламчиси), пироксен, гранат ва б. Баъзида гипабиссал интрузияларга боғлиқ равишда монтчеллит, ларинит, сперрит каби ноёб минераллар ҳам вужудга келади. Ўзбекистонда скарлар б-н ёки улар яқинида Қўйтош, Қизилқумда К.м. зоналари мавжуд.

КОНТАКТ МИНЕРАЛЛАРИ — икки хил тоғ жинсининг туташган (контакт) зонасида ҳосил бўлган минераллар. Улар ер юзасидан маълум чуқурликда катта босим ва ҳароратда совиб қотётган магма б-н атрофидаги чуқинли тоғ жинсларининг ўзаро реакцияга киришишдан (мас., биотит, амфиболлар, андалузит, кордиерит, кварц, кальцит, мармар ва б.) ва магма қотгандан сўнг ажралиб чиқалиган юқори т-рали буғ ва газ аралаш сувоқликлардан оқсатом б-н гранитондлар туташган жойда (мас., волластонит, пироксен, гранат, эпидот, везувийан, скаполит, амфиболлар, флогопит, серпентин ва б.) ҳосил бўлади. К.м. Ўзбекистоннинг Нуроза (Қўйтош, Лангар, Оқчоб, Қўшработ), Зирабулоқ (Ингичка, Чангалли, Қарғали, Тим ва б.), Қоратеп (Оғалик, Сазангон, Жом, Ҳасантепа, Қоратеп ва б.), Чатқол (Кумушқон, Суренота, Чимён, Устарасой, Ихнач, Мисқон ва б.), Қурама (Қўртоғинқон, Ноқойи, Қатранги), Бўқантон (Саригон, Соутбой), Ҳисор (Ялтон) тоғларида кўп.